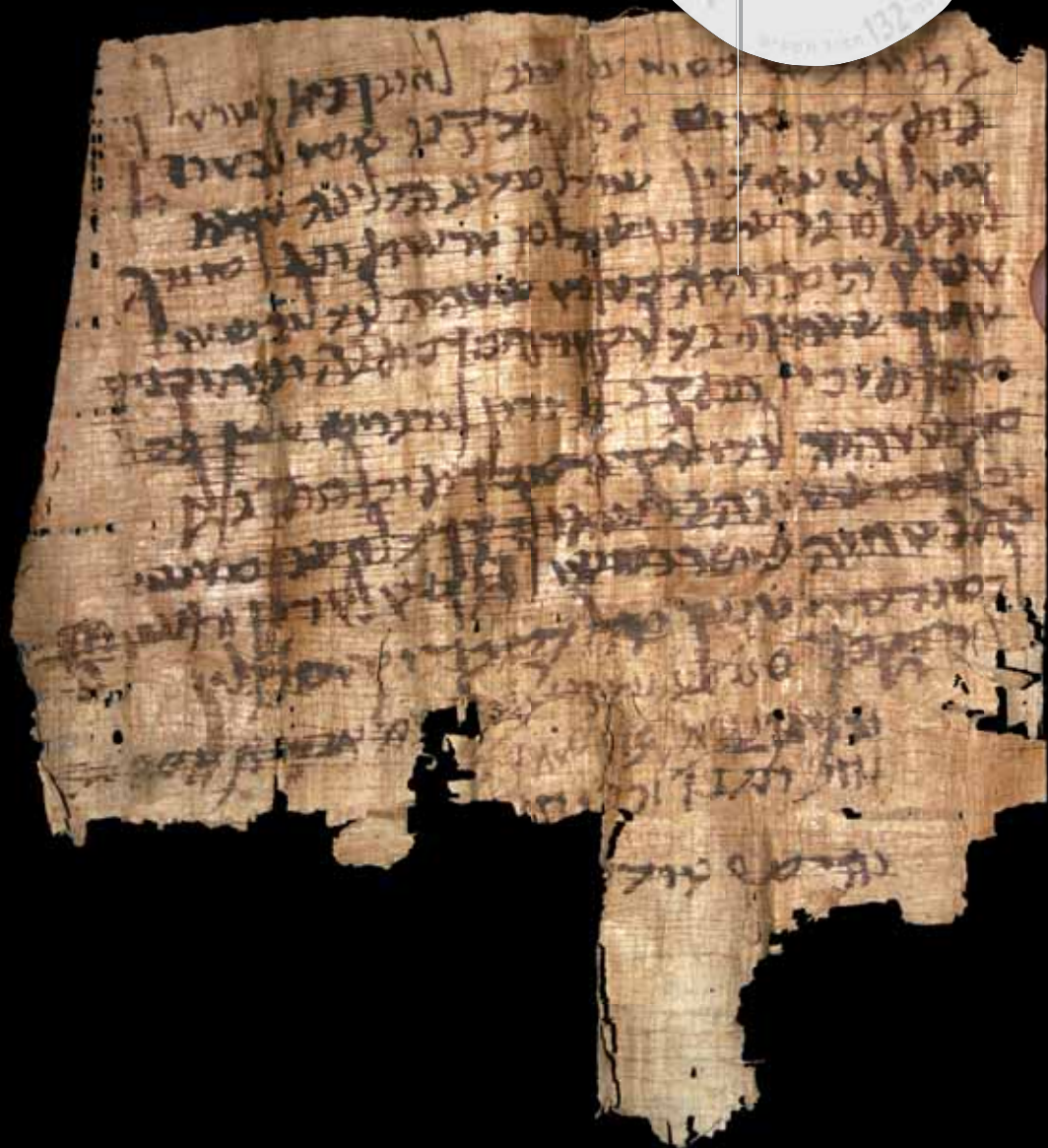

שטר מ'שנת ארבע לחורבן בית ישראל'

אסתר אשל,
חנן אשל
ועדה ירדני

עדות נדירה לגזרות הדת
אחרי מרד בר כוכבא?

א. מבוא

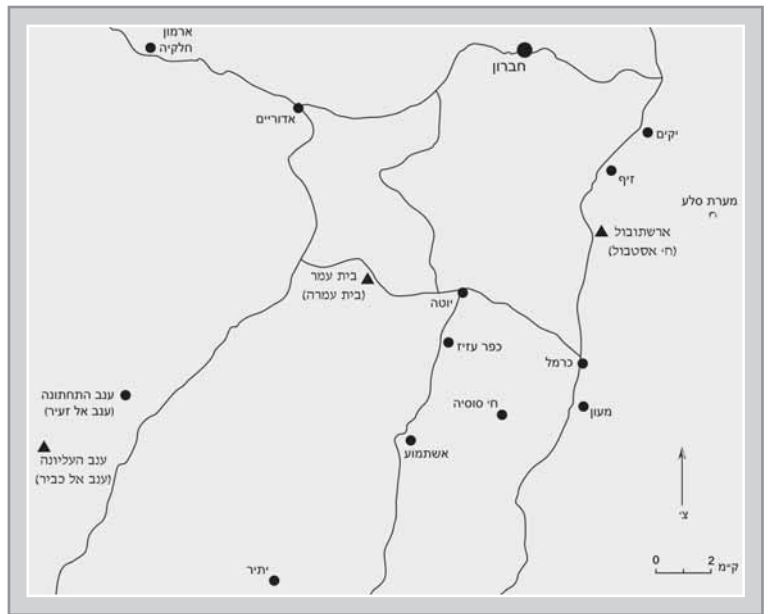
השטר המתפרסם כאן נושא את התאריך 'שנת ארבע לחרבן בית ישראל'.¹ מונח זה, 'לחורבן בית ישראל', לא נמצא עד היום על מטבעות או בתעודות כתובות מימי מרידות היהודים כציון תאריך בעת העתיקה. הכרנו עד כה את המונחים 'לגאלת ישראל', 'לחרת ישראל' ו'לחרת ירושלים',² ובכתובות על מצבות יהודיות ובבתי כנסת מהתקופה שלאחר חורבן הבית הופיע לעתים המניין 'לחורבן בית המקדש'.³

בשער המאמר: שטר מחילת הכתובה של מרים ברת יעקב

המניין לחורבן בית ישראל עשוי להתפרש כמניין שהחל עם חורבן הבית, בשנת 70 לסה"נ, או עם דיכוי מרד בר כוכבא, בשנת 136 לסה"נ. מכיוון שכתב התעודה מפותח, ויש בו צורות האופייניות למאה השנייה לסה"נ (ראו להלן בנספח), מסתבר שהמדובר במניין שהחל לאחר מרד בר כוכבא.

המקומות הנזכרים בתעודה: בית-עמר, ענב העליונה ואריסטובוליה (ראו מפה), הם יישובים

קדומים בדרום הר חברון, ולפיכך נראה לנו שהתעודה התגלתה באחת ממערות המפלט בחלקו העילי של מדבר יהודה, הגובל בדרום הר חברון, אולי במערת סלע.⁴ במערה זו נמצאו בעבר ככל הנראה שתי תעודות, שהובאו למקום על ידי תושבים מהכפר יקים, אחת בארמית (XHev/Se 9) והאחרת ביוונית (XHev/Se 6).⁵ ובתעודה היוונית, כמו בתעודה המתפרסמת כאן, נזכר הכפר אריסטובוליה. עם זאת אין לבטל את האפשרות שהתעודה נמצאה במערת מפלט אחרת, הסמוכה למערת סלע, שעדיין אינה ידועה לחוקרים.

מפת האזור ומקומה של מערת סלע

- 1 ב-6 במאי 2009 פורסם בעיתונות היומית בארץ ובעולם שתעודה זו נתפסה על ידי היחידה למניעת שוד של רשות העתיקות. בפרסומים אלו נכללה גם תמונה טובה מאוד של תעודה זו. אנו תקווה שתעודה זו תישמר מעתה באוצרות המדינה.
- 2 ח' אשל, 'המניין שנהג ביהודה במהלך מרד בר כוכבא', קתדרה, 110 (טבת תשס"ד), עמ' 29-42.
- 3 י' נוה, על פסיפס ואבן: הכתובות הארמיות והעבריות מבת-הכנסת העתיקים, ירושלים תשל"ח, עמ' 31-33, מס' 13; הנ"ל, 'שבע מצבות חדשות מצוער', תרביץ, סט (תש"ס), עמ' 619-635.
- 4 על מערת סלע ראו: ח' אשל וד' עמית, מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 185-209. המערה נקראת על שם סלע (מטבע) בר כוכבאי שנמצא במערה, ושמה האנגלי The Cave of the Tetradrachm. במערה זו נמשכו חפירות שוד גם במהלך 2008-2009.
- 5 H.M. Cotton & A. Yardeni, *Aramaic, Hebrew, and Greek Documentary Texts from Nahal Hever and Other Sites: With an Appendix Containing Alleged Qumran Texts (The Seiyāl Collection II)* (DJD, 27), Oxford 1997, pp. 38-51, 250-274

אם אכן יש לתארך את התעודה החדשה לשנת 140 לסה"נ, ניתן ללמוד מכך שהיהודים הוסיפו להשתמש במערות המפלט גם בתקופת גזרות הדת שהטיל הדריינוס לאחר דיכוי מרד בר כוכבא,⁶ וכן שנשארו יהודים בדרום הר חברון אף לאחר דיכוי מרד בר כוכבא.⁷

בשטר שלפנינו מרים ברת יעקב הצהירה שקיבלה את המגיע לה מנכסיו של בעלה, שאול בר שמעון, ולפיכך גיסה (אחי בעלה) אבשלם בר שמעון יכול היה למכור את הנכסים שבבעלות המשפחה. שטרות מסוג זה נקראים שובר של כתובה או שטרי מחילת כתובה, והם מוכרים מתקופה מאוחרת יותר.⁸ התעודה היחידה מימי מרד בר כוכבא הדומה מעט לתעודה החדשה היא תעודה 13 מאוסף נחל צאלים.⁹

מכיוון שהשטר נמצא כשהוא כמעט שלם, נראה לנו שלא היה טמון בעפר שבמערה, אלא בתוך נרתיק או בתוך נאד, בדומה לארכיונים שמצא יגאל ידין במערת האיגרות. לפיכך מסתבר שיחד עם תעודה זו נמצאו תעודות נוספות שהיו שייכות לאבשלם בר שמעון, ויש לקוות שהן תתפרסמה בעתיד.

קיים הבדל גדול בין ארכיונים של גברים לארכיונים של נשים שנמצאו במדבר יהודה. נשים שמרו בעיקר תעודות בנושאים משפחתיים, ואילו גברים הביאו למערות איגרות שעסקו בפקודות צבאיות ותעודות שעניינן קניית קרקעות וחכירתן.¹⁰ התעודה שלפנינו עוסקת במעמד אישי ולכן מתאימה להיכלל בארכיון של אישה, אלא שהיא ניתנה לאבשלם בר שמעון, ולכן מסתבר שנכללה בארכיון שלו. מכיוון שדומה כי מצבה של התעודה מלמד כאמור שהתגלה ארכיון שלם, יש לקוות שהשאלה מי שמר על תעודה זו תתברר בעתיד.¹¹

6 על הגזרות שהוטלו לאחר מרד בר כוכבא ראו: ש' ליברמן, 'רדיפת דת ישראל', א' אופנהיימר (עורך), מרד בר כוכבא, ירושלים תש"ם, עמ' 205-237.

7 על השאלה אם היישובים בדרום הר חברון שהתגלו בהם בתי כנסת (סוסיא, מעון, אשתמוע, רמון ועניים) מעידים על רציפות יישובית או על חזרה של יהודים לאזור בתחילת המאה השלישית לסה"נ ראו: ד' עמית וח' אשל, 'מרד בר כוכבא בדרום הר חברון', ארץ-ישראל, כה (תשנ"ו), עמ' 463-470.

8 א' גולאק, אוצר השטרות הנהוגים בישראל, ירושלים תרפ"ו, עמ' 64-65, 107-110.

9 לפרסום הרשמי של תעודה זו ראו: כותן וירדני (לעיל, הערה 5), עמ' 65-70. למחקרים נוספים הנוגעים למהותה של תעודה זו ראו: T. Ilan, 'Notes and Observations on a Newly Published Divorce Bill from the Judaean Desert', *HTR*, 89 (1996), pp. 195-202; idem, 'Notes and Observations: A Correction', *ibid.*, 90 (1997), p. 225; H.M. Cotton & E. Qimron, 'XHev/Se ar 13 of 134 or 135 C.E.: A Wife's Renunciation of Claims', *JJS*, 49 (1998), pp. 108-118; A. Schremer, 'Divorce in Papyrus Şe'elim 13 Once Again: Reply To Tal Ilan', *HTR*, 91 (1998), pp. 193-202; T. Ilan, 'The Provocative Approach Once Again: A Response to Adiel Schremer', *ibid.*, 91 (1998), pp. 203-204; ע' שרמר, 'פפירוס צאלים 13 ושאלת יכולתן של נשים לגרש את בעליהן בהלכה היהודית הקדומה', ציון, סג (תשנ"ח), עמ' 377-390; J.A. Fitzmyer, 'The So-Called Aramaic Divorce Text from Wadi Seiyal', *Eretz Israel*, 390-377; עמ' 26 (1999), pp. 16*-22*; R. Brody, 'Evidence for Divorce by Jewish Women?', *JJS*, 50 (1999), pp. 230-234; D.I. Brewer, 'Jewish Women Divorcing Their Husbands in Early Judaism: The Background of Papyrus Şe'elim 13', *HTR*, 92 (1999), pp. 349-357.

T. Ilan, 'Women's Archives in the Judaean Desert', L.H. Schiffman, E. Tov & J.C. VanderKam (eds.), *The Dead Sea Scrolls: Fifty Years after Their Discovery*, Jerusalem 2000, pp. 755-760

11 בפפירוס ידין 5, שנכלל בארכיון של בבתא, הודה יוסף בן יוסף בחוב כלפי ישוע בן ישוע, בן אחיו. בחוב זה, שמקורו ברכוש שהיה שייך לישוע, נכלל גם רכוש שהיה שייך לבבתא, אמו של ישוע. ראו: N. Lewis, *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters: Greek Papyri*, Jerusalem 1989, pp. 35-40. חנה כותן, שהפנתה את תשומת לבנו לרמזיון בין התעודה החדשה לפפירוס ידין 5.

תעתיק השטר
ופענוחו
(שרטוט: עדה ירדני;
עיבוד במחשב: יוגין
האן)

על פי תוכנו יש לחלק את השטר לתשעה סעיפים: שורה 1 – תאריך; שורות 2-3 – מקום כתיבת השטר והצגת המצהירה; שורה 4 – נמען השטר; שורות 4-5 – הודאה; שורות 6-7 – פירוט הנכסים; שורות 7-8 – קבלה והיעדר תביעות; שורות 9-11 – סעיף הקנס; שורות 11-12 – אישור והתחייבות לקיום השטר; שורות 12-15 – חתימות.

השטר כתוב בעברית שנתערבו בה יסודות ארמיים, כמקובל בחלק מהשטרות שנמצאו במדבר יהודה. השטר נכתב על פפירוס, וגודלו 15x15 ס"מ.

ב. נוסח השטר

- 1 בתרי <ן> עשר לכסילו שנת ארבע לחרבן בית ישראל
- 2 בית עמר מרים ברת יעקוב מסעלב ארמלת
- 3 שאול בר שמעון שועל מענב העלינה אמרת
- 4 לאבשלם בר שמעון שועל מן ארשתובול מודה
- 5 אני לך הימה הזה בכלמא שאהיה לך על יד שאול
- 6 אחיך שאהיה בעלי קודם כך כתבה וביה וקנין
- 7 ומהר תיכול התקבלת ודין ודברים אין בכל
- 8 מה שאהיה לבעילי קודם כך תיכל התקבלת
- 9 וכל אדם שאיוהב רשתי לידך על חשבן מאשא
- 10 כתבא חזה פוטר רכושי לותך אלא דין ותשלמתא
- 11 לך מנכסי ואפֿר <ע>ך מה לעמת כך וקים לי עליך
- 12 לעמת כך מרים ברת יעקוב על [נפש]ה כתבת מן ממרה
- 13 יהוסף בר שמעון שהר
- 14 יהורם בר זכריה [שהד]
- 15 יהוסף בר יעקוב ספרא

ג. תרגום השטר לעברית מודרנית

- 1 בשנים-עשר לכסליו, שנת ארבע לחורבן בית ישראל
- 2 (ב)בית עמר. מרים בת יעקוב משעלב(ים), אלמנת
- 3 שאול בן שמעון (ממשפחת) שועל מענב העליונה, אמרה
- 4 לאבשלום בן שמעון (ממשפחת) שועל מאריסטובול(יה): מודה
- 5 אני לך היום הזה בכל מה שהיה לך על ידי שאול
- 6 אחיך, שהיה בעלי קודם (ל)כך, (כסף)ה כתובה ובית וקנין
- 7 ומוהר – את הכול קיבלתי, ודין ודברים אין (לי) בכל
- 8 מה שהיה לבעלי קודם (ל)כך. את הכול קיבלתי,
- 9 וכל אדם שנותן את שליטתי (בנכסים אלו) לידך על חשבון מה
- 10 שהשטר ראוי – פוטר רכושי אצלך, אם לא (יהיה) דין, והתשלום
- 11 (אשלם) לך מנכסי, ואפרע לך לעומת כך. וקיים לי עליך
- 12 לעומת כך מרים בת יעקוב לעצמה; כתבתי ממאמרה
- 13 יהוסף בן שמעון, עד
- 14 יהורם בן זכריה, [עד]
- 15 יהוסף בן יעקוב הסופר

ד. הערות על הקריאה

- שורה 1 אחרי המילה 'בתרי' מופיע בתצלום קו אנכי הנראה כנו"ן סופית. אם אין זה פגם או קיפול בפפירוס, ייתכן שבמקום צורת הסמיכות כתב הסופר את צורת הנפרד 'בתרין'.
- שורה 5 בכלמא – האותיות המחוברות כ"ף ווי"ו נראות כאל"ף, והמ"ם הקטנה יכולה גם להיות יו"ד, אולם המילה 'אליא' אינה מתאימה להקשר.
- לך – ליגטורה של למ"ד וכ"ף.
- שורה 8 צורתה של האות בי"ת במילה 'לבעילי' יוצאת דופן, ושונה מהופעותיה האחרות של האות בי"ת בתעודה.
- שורה 9 במילה 'שאיובה' או 'שאירהב' שתי האותיות אחרי כינוי הזיקה 'שא' נראות כיו"ד ואחריה וי"ו או רי"ש.
- שורה 10 המילה 'תשלמתא' כתובה בצירוף הגרפי של מ"ם, תי"ו ואל"ף. צורת האל"ף אינה ברורה.
- שורה 11 הקריאה וההשלמה של המילה ואפר<ע>ך מסופקות מאוד, אבל המילה מתאימה יפה להקשר ובינתיים לא חשבנו על קריאה טובה יותר.
- שורה 14 יהורם בר זכריה [שהד] – חתימה זו נכתבה בידי אדם שכתבתו אינה רהוטה. האות ה"א בשתי היקרויותיה נראית כחי"ת. הווי"ו נכתבה כמשיכה אלכסונית המתעקמת לשמאל.
- זכריה – ייתכן שיש לקרוא את הכ"ף כבי"ת ואת הרי"ש כדל"ת, כלומר: זכדיה.

ה. פירוש

שורה 1 – תאריך

בתרי<ן> עשר לכסילו – אם אכן כתב הסופר 'תריין' בנו"ן סופית, ייתכן שזו טעות, במקום צורת הסמיכות המצופה 'תרי'.

כסילו – כתיב שונה של 'כסלו'. קשה לדעת אם כתיב זה מעיד על הגיית הסמ"ך בתנועה או שזו טעות סופר.

שנת ארבע לחרבן בית ישראל – תאריך זה יוצא דופן. אין בידינו עד כה תעודות המתוארכות לחורבן בית ישראל. אילו הייתה הכוונה לשנת 70 לסה"נ, צפוי היה המניין להתייחס לחורבן בית המקדש, ולא לבית ישראל. הצירוף 'בית ישראל' מוכר מן המקרא, והוא מתועד בשני מכתבים עבריים מתקופת המרד של שמעון בר כוסבא – בתעודה 42 מוואדי מורבעאת: 'אהוה שלום וכל בית ישראל' (שורה 7, וראו להלן עמ' 24),¹² ובפפירוס ידין 49: 'בטב אתן יושבין אכלין ושתין מן נכסי בית ישראל' (שורות 2-4).¹³

J.T. Milik, "Textes Hébreux et Araméens", P. Benoit, J.T. Milik & R. de Vaux, *Les Grottes des Murabba'ât* (DJD), 12 (2; ע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות, עבריות ונבטיות ממדבר יהודה וחומר קרוב, א: התעודות, ירושלים 2000, עמ' 155-156).

Y. Yadin et al., *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters: Hebrew, Aramaic and* 13

שורות 2-3 – מקום כתיבת השטר והצגת המצהירה

בית עמר – מקום זה לא נזכר במקורות ההיסטוריים. על סמך הזכרת ענב העליונה ואריסטובוליה מסתבר שיש לזהותו בדרום הר חברון, ונראה שהכוונה לבית־עמרה (Beit 'Amrā), הנמצאת 3 ק"מ ממערב ליטה.¹⁴

מרים ברת יעקוב – השם המקראי מרים היה אחד השמות הנפוצים ביותר בתקופת הבית השני.¹⁵ יעקוב – שם מקראי שהיה גם נפוץ בימי הבית השני.¹⁶ שם זה נכתב על פי רוב ככתיב חסר, יעקב. הכתיב המלא, יעקוב, מתועד במקרא (ויקרא כו, מב) וכן במספר כתובות, בעיקר על אוסטרקונים שנתגלו במצדה¹⁷ ועל גלוסקמאות שפרסם לוי יצחק רחמני.¹⁸

סעלב – דומה שמרים בת יעקוב הייתה משעלבים. אתר זה נזכר ברשימת ערי דן ביהושע יט, מב. שם המקום השתמר בח'רבת סלב (Kh. Salhab). אוסביוס ציין ב'אנומסטיקון' שהמקום נקרא בימי *Σαλαβά*.¹⁹ לאחר מרד בר כוכבא התיישבו במקום שומרונים.²⁰

ארמלת – צורת הנסמך הארמית מ'אַרמְלָה', היינו אלמנה, והסומך הוא שם בעלה, 'שואל בר שמעון' ממשפחת שועל.

שואל בר שמעון – השמות המקראיים שואל ושמעון הוסיפו לשמש בימי הבית השני. השם שמעון היה אחד השמות הנפוצים ביותר בתקופה זו.²¹

שועל – שם זה ציין במקרא חיה, שם מקום ושם פרטי. במקרא נזכרו מספר אנשים שנקראו בשמות בעלי חיים, דוגמת כלב, נחש, חולדה ועכבור. השם כלב הוסיף לשמש גם בימי הבית השני,²² והיו בתקופה זו כינויים נוספים, על פי רוב ארמיים, שמקורם בשמות בעלי חיים, דוגמת גוריא,

49 282–286; *Nabatean-Aramaic Papyri*, Jerusalem 2002, pp. 282–286; ירדני (שם), א, עמ' 165. בפירושם לפפירוס ידן 14 מ' כוכבי, 'הסקר בארץ יהודה', הנ"ל (עורך), יהודה ושומרון וגולן: סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, ירושלים תשל"ב, עמ' 71, אתר 198. אבי עופר ציין שהאתר מחולק לשלושה: בית־עמרה, בית־עמרה דרום ובית־עמרה מערב. הוא מצא בח'רבת בית־עמרה חרסים מהתקופה הרומית הקדומה. ראו: א' עופר, 'הר יהודה בתקופת המקרא', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל־אביב, תשנ"ג, נספח 2א, עמ' 3, 38–39, אתרים 103–105. תודתנו לד"ר דורון שריאבי, שהתייעצנו עמו בנושא זה. את שם המקום יש לפרש מלשון איסוף העומרים לערמה, ראו: רות, ב, טו.

15 T. Ilan, *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity, I: Palestine 330 BCE–200 CE*, Tübingen 2002, pp. 242–248.

16 שם, עמ' 171–174.

17 Y. Yadin & J. Naveh, 'The Aramaic and Hebrew Ostraca and Jar Inscriptions', *Masada I: The Yigael Yadin Excavations 1963–1965, Final Reports*, Jerusalem 1989, p. 43, nos. 500–501.

18 L.Y. Rahmani, *A Catalogue of Jewish Ossuaries in the Collections of the State of Israel*, Jerusalem 1994, p. 103, no. 104; p. 167, no. 396; p. 219, no. 678.

19 Eusebius, *Onomasticon: The Place Names of Divine Scripture: Including the Latin Edition of Jerome*, translated into English with Topographical Commentary by R.S. Notley & Z. Safrai, Boston 2005, p. 149, site 863.

20 א"ל סוקניק, 'שרידי בית כנסת שומרני עתיק בשעלבים (סלביט)', עלון מחלקת העתיקות של מדינת ישראל, ב (תש"י), עמ' 31–32; E.L. Sukenik, 'The Samaritan Synagogue at Salbit', *Louis M. Rabinowitz Fund for the Exploration of Ancient Synagogues Bulletin*, 1 (1949), pp. 26–30.

לשעלבים ראו: ב' זיסו ו' בורדוביץ', 'חורבת בית־שנה – אתר מימי הבית השני ומזמן מרד בר־כוכבא בקרבת עמק אילון', מיו"ש, טז (תשס"ו), עמ' 265–283.

21 אילן (לעיל, הערה 15), עמ' 211–213, 218–235.

22 שם, עמ' 182.

שמשמעו גור אריה,²³ וחכינאי/עכנאי, שמשמעו נחש. כיוון שהכינוי שועל מופיע שוב לאחר שמו של אחי שאול, אבשלום (שורה 4), מסתבר שהכינוי נסב על אבי המשפחה, שמעון. דוגמאות נוספות לשמות משפחה או לכינויים המופיעים בתעודות מתקופה זו הן יהוסף קבשן בתעודה 13 מאוסף נחל צאלים (שורה 4)²⁴ ויהודה בר אלעזר כתושיון ויהודה קנבר בפפירוס ידין 18 (שורות 1-3).²⁵

ענב העלינה – כתיב חסר לשם המקום ענב העליונה, מקום מגוריו של שאול בר שמעון ממשפחת שועל, בעלה המת של מרים. ענב נזכרת ביהושע טו, נ ברשימת הערים שבמחוז החמישי של ערי יהודה, מחוז שבירתו הייתה אשתמוע. ב'אונומסטיקון' צוינה ככפר בגבול בית-גוברין.²⁶ שם המקום השתמר בשלושה אתרים, הנקראים היום ענב א-זעיר, כ-13 ק"מ מדרום-מערב ליטה, וענב אלכביר וקצר ענב אלכביר, הנמצאים 16 ק"מ מיטה. המרחק בין ח'רבת ענב א-זעיר לשני האתרים האחרים הוא 3.5 ק"מ.²⁷ מסתבר שענב התחנתונה הייתה בענב א-זעיר, ואילו ענב העליונה הייתה בח'רבת ענב אלכביר. במהלך התקופה הביזנטית התיישבו נוצרים בענב העליונה – בחפירות שנערכו באתר זה התגלו שרידי כנסייה גדולה מעוטרת ברצפת פסיפס יפה.²⁸ בדרום הר חברון ידועים מספר יישובים ששמן היה זהה, ושכדי להבחין ביניהם כינו את האחד עליון ואת האחר – תחתון, לדוגמה 'ג'לת עליות' ו'ג'לת תחתיות' (יהושע טו, יט) ו'ענים העליונה' ו'ענים התחנתונה'.²⁹ מסתבר שכך היה גם בענב.

שורה 4 – נמען השטר

הנמען הוא אבשלם בר שמעון שועל, אחי בעלה של מרים, שמקום מושבו היה ארשתובול.

אבשלם – כתיב חסר של השם המקראי אבשלום.³⁰

ארשתובול – יש לזהות אתר זה עם אריסטובוליה, כלומר עם ח'רבת אסטובול, הנמצאת כקילומטר מדרום לזיף ו-5 ק"מ מצפון-מזרח ליטה.³¹ אריסטובוליה נזכרה כאמור בתעודה היוונית שנמצאה ככל הנראה במערת סלע (XHev/Se 69); בתעודה זו, משנת 130 לסה"נ, תועדו נישואין של כלה ששמה היה סלומה לגבר מהכפר יקים. המקום נזכר גם ב'חיי אותימוס', שכתב קיריליוס מסקיתופוליס, במאה השישית לסה"נ.³² על סמך שמו של האתר יש לייחס את הקמתו לתקופה החשמונאית, ככל הנראה לימיו של יהודה אריסטובולוס הראשון, כלומר לשנת 104 לפסה"נ.³³

23 שם, עמ' 367-368.

24 ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 134.

25 לואיס (לעיל, הערה 11), עמ' 79; ירדני (שם), עמ' 141.

26 ספר האונומסטיקון לאבסביוס, תרגם ע"צ מלמד, ירושלים תשכ"ו, עמ' 11, אתר 84; אוסביוס (לעיל, הערה 19), עמ' 28.

27 כוכבי (לעיל, הערה 14), עמ' 76, אתר 225; עמ' 78, אתרים 233-234; עופר (לעיל, הערה 14), ג, עמ' 71-72. הן בח'רבת ענב א-זעיר והן בח'רבת ענב אלכביר נמצאו חרסים מהתקופה הרומית הקדומה.

28 'מגן, י' פלג וא' שרוך, 'כנסיית ענב אלכביר', קדמוניות, לו (תשס"ג), עמ' 47-54; מ' בר-אשר, 'הכתובת בסורית ארץ-ישראלית מענב אל כביר', תרביץ, עב (תשס"ג), עמ' 615-620.

29 'אהרונ'י, כתובות ערד, ירושלים תשל"ו, עמ' 52-53.

30 אילן (לעיל, הערה 15), עמ' 60-61.

31 ד' שריאבי, 'אריסטובוליה שבזיף', מיר"ש, טו (תשס"ו), עמ' 151-160.

32 A.E. Mader, *Altchristliche Basiliken und Lokaltraditionen in Südjudäa*, Paderborn 1918, pp. 168-176; ל' די סגני,

קיריליוס מסקיתופוליס, ירושלים תשס"ה, עמ' 88.

33 M. Avi-Yonah, *Gazetteer of Roman Palestine* (Qedem, 5), Jerusalem 1976, p. 31

שורות 4-6 – הודאה

מודה אני לך הימה הזה – בדומה לאמור בפפירוס ידין 45: 'מודא אני לך ה'יום' (שורה 6).³⁴ 'מודה', משרש יד"י, הוא בבואה של הצורה היוונית *ὁμολογέω*, היינו מאשר.³⁵ זוהי צורה עברית, ומקבילתה הארמית, 'מודיאנה', נזכרת בסיכום הארמי של פפירוס ידין 17.³⁶ הימה הזה – נראה שיש כאן השפעה של הביטוי הארמי 'יומא דנה', המופיע בשטרות ארמיים ממדבר יהודה.³⁷

בכולמא – קריאתן של הכ"ף, הווי"ו והמ"ם קשה, אבל כיוון שצפוי כאן מושא – 'מודה [...] ב...]' – אפשרות קריאה זו נראית סבירה. את הצורה 'בכולמא' יש לפרש כצירוף של שתי המילים 'בכול' + 'מא'. משמעות ביטוי זה בתעודה שלפנינו היא שמרים הצהירה כי קיבלה את כל מה שקיבל אבשלם משאול בעלה.

שאהיה לך על יד שאול אחיך – אפשר ששאול הפקיד אצל אחיו את רכשו, ושטר זה מאשר שמרים קיבלה מידי האח את הרכוש שהגיע לה. 'שא' היא כינוי הזיקה במשפט משועבד. היא כתובה בשי"ן ואל"ף, ואחריה מופיע כאן הפועל 'היה' בזמן עבר. הכינוי עשוי להופיע גם כמילה נפרדת (ראו להלן, בסוף שורה 9), על דרך כינוי הזיקה בארמית. בחיבור מקצת מעשי התורה מקומראן (4QMMT) מתועד בידינו לראשונה כינוי הזיקה בשתי דרכים אורתוגרפיות – כמילה בפני עצמה, לדוגמה: 'בשל שא יהיה', 'שא כתוב', או מחובר למילה שאחריה: 'שאיאל את הולד'.³⁸ יעקב נחום אפשטיין אסף את היקרויותיו של כינוי הזיקה בצורה 'שא' (וכן 'שה' או 'שי') בכתבי-יד של לשון חכמים,³⁹ וכפי שהראה אלישע קימרון, בכל המקרים שציין אפשטיין המילית כתובה במחובר למילה הבאה.⁴⁰ עדות אפיגרפית לשימוש במילית זו מופיעה במילה 'שהלרבי' בכתובת מבית מדרשו של אליעזר הקפר שנמצאה בכפר דבורה שבגולן ובסרקופג מבית שערים.⁴¹ הסברים שונים ניתנו לתופעה זו.⁴²

שאהיה בעלי קודם כך – נראה שזהו תרגום של ביטוי ארמי, דוגמת הכתוב בתעודה 13 מאוסף נחל צאלים: 'די הוית בעלה מן קדמת דנן' (שהייתי בעלה מלפני זה; שורה 6).

34 ידין ואחרים (לעיל, הערה 13), עמ' 58; ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 115.

35 M. Sokoloff, *A Dictionary of Judean Aramaic*, Ramat-Gan 2003, p. 53

36 ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 140.

37 ראו לדוגמה: שם, ב: פליאוגרפיה וקונקורדנציה, עמ' 61-62, הערך 'יום, ים'.

38 מילית הזיקה בנפרד: 4Q394, קטעים 3-7, טור א, שורה 19 (=חלק ב, שורה 16); שם, טור ב, שורה 14 (=שם, שורה 27); מילית הזיקה מחוברת: 4Q396, קטעים 1-2, טור א, שורה 3 (=שם, שורה 37). ראו: E. Qimron & J. Strugnell,

Qumran Cave 4, V: Miqṣat Ma'āše Ha-Torah (DJD, 10), Oxford 1994

מעשי התורה ועולמה: הלכה, תאולוגיה, לשון ולוח, תרביץ, סח (תשנ"ט), עמ' 359.

39 י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה², תל-אביב תשכ"ד, עמ' 1235, 1252.

40 קימרון וסטרנגל (לעיל, הערה 38), עמ' 68-69.

41 נוה, על ספיס ואבן (לעיל, הערה 3), עמ' 25.

42 ש' פסברג, 'הכתיב "שה" לכינוי הזיקה: כלום משמשת הה"א אם קריאה מצעית ל-ε בתקופת בית שני?', מחקרים בלשון, ז (תשנ"ו), עמ' 109-118; וכנגדו: גב"ע צרפתי, 'הכתיב "שה" לכינוי הזיקה', לשוננו, נט (תשנ"ו), עמ' 267-268; קיסטר (לעיל, הערה 38), עמ' 359.

שורות 6-7 – פירוט הנכסים

כתבה וביה וקנין ומהר – כסף הכתובה, בית, קניין ומוהר, שהיו רכושה של מרים ברת יעקב. ייתכן שרכוש זה הגיע לידיו של אבשלום לאחר ששאל נפטר.

ביה – בית. על פי רוב צורת הנפרד של המילה 'בית' בארמית היא 'בי', ואילו בעברית תמיד מופיעה המילה 'בית', בין בנפרד ובין בנסמך.

קנין – מונח זה נזכר בשטר חוב בנבטית (פפירוס ידן 1) כחלק מפירוט הנכסים: 'וקנין כלה', כלומר: וכל הרכוש (שורה 22).⁴³ המונח קניין נזכר בפפירוסים מיב⁴⁴ ובתעודות מאוחרות יותר.⁴⁵ מהר – במקרא מוהר הוא הכסף שנתן החתן לאבי הכלה בעת הנישואין, ואילו נדוניה היא הרכוש והכסף שהביאה הכלה ממשפחתה. בתרגום השבעים תורגמה המילה המקראית 'מוהר': 'פרנה', ומונח זה ציין בתעודות מימי מרד בר כוכבא הן את הנדוניה והן את מתנת החתן או את שטר הכתובה. כך לדוגמה בפפירוס ידן 18 החתן הודה בחוב של 500 דינרים, ה'פרן' של שלומציון אשתו, שישלם במקרה של פירוק הנישואים (פנים, שורות 3-4 [=71-70]).⁴⁶ מסתבר שבחברה היהודית בתקופה הרומית הקדומה לעתים לא הועבר המוהר לאבי הכלה, אלא ניתן לזוג הצעיר, והוסכם שאם הנישואין יסתיימו יינתן הכסף לאישה.⁴⁷ המילה 'מהר' מופיעה בפפירוס ידן 1 (שורה 18).⁴⁸

שורות 7-8 – קבלה והיעדר תביעות

תיכול התקבלת – ביטוי זה מתועד פעמיים: לאחר פירוט הנכסים (שורה 7) ובסיכום היעדר התביעות (שורה 8). 'תיכול' – כינוי המושא 'את' מופיע כאן כקידומת למילה 'כל' בצורת תי"ו ואחריה יו"ד. הכינוי בהשמטת אל"ף מופיע פעמים אחדות בתעודות ובאיגרות ממדבר יהודה, למשל בפפירוס ידן 44: 'ותכל רשותם' (שורה 8).⁴⁹ הכתיב ביו"ד אינו מתועד בשום מקום אחר, והוא עשוי להעיד על הגיית התי"ו בחיריק. הצורה 'התקבלת' מציינת גוף ראשון.

ודין ודברים אין בכל מה שאהיה לבעילי קודם כך – זוהי הצהרה שלמרים לא תהיה תביעה בעניין שנדון בשטר. המונח 'דין ודברים' מקורו באכדית: *dīna u dabābu*, והצירוף 'דין ודברים אין' הוא המקבילה העברית של המונח הארמי 'ודין ודבב לא איתי', המתועד בפפירוס ידן 7: 'ודין ודבב ומומא כלה לא איתי לירתי' (ודין ודברים וכל שבועה אין ליורשי; שורה 21).⁵⁰ הביטוי 'ולא דין

43 ידן ואחרים (לעיל, הערה 13), עמ' 170-200, במיוחד בריון בעמ' 194; ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 271-277.

44 ב' פורטן וע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות ממצרים העתיקה, ב: שטרות, ירושלים 1989, עמ' xxxix, ערך 'קניין'.

45 M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*², Ramat-Gan 2002, p. 497

46 לואיס (לעיל, הערה 11), עמ' 142-143; ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 141.

47 ע' שרמר, זכר ונקבה בראם, ירושלים תשס"ד, עמ' 233-241, 297.

48 ידן ואחרים (לעיל, הערה 13), עמ' 170-200; ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 271-277.

49 ידן ואחרים (שם), עמ' 42-54; ירדני (שם), עמ' 113-114.

50 י' ידן, ח"י גרינפלד וע' ירדני, 'שטר מתנה בארמית מנחל חבר (פפירוס ידן 7)', ארץ-ישראל, כה (תשנ"ו), עמ' 383-403.

ולא דבב' מתועד בשטרות ארמיים מיב מהמאה החמישית לפסה"נ.⁵¹ המונח 'דין ודברים אין לי בנכסיך' מופיע כחלק מן הניסוח במשנה הנוגע לויתור של בעל על נכסי אשתו: 'הכותב לאשתו: "דין ודברים אין לי בנכסיך" – הרי זה אוכל פירות בחייה, ואם מתה – יורשה [...]. כתב לה: "דין ודברים אין לי בנכסיך, ובפירותיהם" – אינו אוכל פירות בחייה, ואם מתה – יורשה [...]. כתב לה: "דין ודברים אין לי בנכסיך, ובפירותיהם, ובפירי פירותיהם, בחייך ובמותך" – אינו אוכל פרות בחייה, ואם מתה – אינו יורשה';⁵² וראו גם: 'ר' יהושע בשם ר' ינאי. עד שיכתוב לה: דין ודברים אין לי בנכסיך'.⁵³ ככל מה שאהיה לבעילי קודם כך – הקריאה 'לבעילי' קשה, אולם צפוי כאן אזכור הבעל, בדומה לאמור בשורה 6: 'אחיק שאהיה בעלי קודם כך'. הצורה 'בעיל' ל'בעל' מוכרת מארמית.⁵⁴

שורות 9-11 – סעיף הקנס

הנוסח בתעודה שלפנינו אינו ברור, והצעות הקריאה אינן ודאיות. במקום זה מופיעה על פי רוב פסקת מגן, שנועדה להגן על מקבל השטר במקרה שצד שלישי יערער על הכתוב בשטר. וכל אדם – ביטוי זה מקביל לביטויים 'גבר אחרן' או 'איש אחרן' המופיעים בשטרות ארמיים ממצרים.⁵⁵

שאוהב – צורה קשה, וככל הנראה יש להסבירה כצורת בינוני של השורש יה"ב, כלומר: שנותן.⁵⁶ אם קריאה זו נכונה, השימוש באם הקריאה וי"ו אינו תקין. משמעות המילים 'וכל אדם שאוהב רשתי' יכולה להיות: כל אדם שנותן את בעלותי/שליטתי.⁵⁷ שאוהב רשתי לידך – אם קריאה זו נכונה, מדובר באפשרות שיבוא אדם אחר ויטען כי בידו שטר תקף המוכיח כי חלק מן הרכוש שהיה של מרים שייך לו. במקרה זה התחייבה מרים כי תפצה את אבשלום אחי בעלה.

רשתי – שם העצם העברי 'רשות' ומקבילו הארמי 'רשו' משמעותם: סמכות או בעלות וכן שליטה. לדוגמה בתעודה 7 מאוסף נחל צאלים: 'קדמך אנת אלעזר דיתה רשו מן כל אנש ו[...]. (מלפניך, אתה אלעזר, שיש לו רשות מכל אדם ו[...]; שורה 6);⁵⁸ וכן בתעודה 30 מוואדי מורבעאת: 'אין לי להמכר

51 לדוגמה קאולי 8; ראו: פורטן וירדני (לעיל, הערה 44), עמ' 22-25, תעודה B2.3.

52 משנה, כתובות ט, א, על פי כ"י קויפמן.

53 ירושלמי, גטין ח, א (מט ע"ב).

54 סוקולוף (לעיל, הערה 45), עמ' 108.

55 כך לדוגמה קאולי 8; ראו: פורטן וירדני (לעיל, הערה 51), שורות 21-22.

56 שורש יה"ב בבינוני מופיע לדוגמה בתעודה 32 מוואדי מורבעאת: 'יהב [אנ]ה' (נותן [אנ]; שורות 2-3); ראו: מיליק (לעיל, הערה 12), עמ' 149-151; ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 35. וברבים, בתעודה 27 שם: 'יהבין לך' (והם נותנים לך; שורה 4); ראו: מיליק (שם), עמ' 138-139; ירדני (שם), עמ' 31.

57 יש לשקול את האפשרות לקרוא: 'שאירבה', כלומר פועל משרש רה"ב בבניין קל, שמשמעותו: לשלוט, להיות גאה, להעז, ובהקשר הנוכחי ככל הנראה משמעותו: לשלוט. ראו לדוגמה: 'ירבה ברי באד זיל' (יוסף בירבי ניסן, שבעתא טל, 'אתיזבה לצמחי טל', שורה 58; קטע גניזה, קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 276.54a); וכן: 'שבתו אהלי תעודה מכנתת כל אשר בו ירהב' (שמואל, יוצרות לשבתות השנה, בראשית, 'קלוט עקב נשנא', שורה 1; קטע גניזה, קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S K6.13).

58 ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 74.

הזה [...] ברשותו וביתו' (שורה 28).⁵⁹ לצירוף יהב+רשו ראו לדוגמה בתרגום ניאופיטי לבראשית כ, ו: 'לא נתתיך' – 'לא יהבית לך רשו'.⁶⁰ באחד השטרות מנחל חבר מצאנו שימוש במילה זו במשמעות: כל שנכלל; ראו פפירוס ידין 44: 'רצו וחלקו בינותים [...] תמקומות שחכרו מן יהנתן [...] תמקום שנקרה החירת והמשוכים [ותכל רשותם ותמקום שנקרה החפיר ותכל רשותו] הסלם ותכל רשותו' (שורות 2-9).⁶¹

מאשא – ככל הנראה שילוב שתי מיליות: מא+שא, היינו: מה + כינוי זיקה.
כתבא חזה – 'חזה' משורש חז"י בבניין קל, בינוני סביל, במשמעות: ראוי. בשטרות מצוי בדרך כלל הצירוף 'כדי חזה/א (ל-)', כמו למשל בפפירוס ידין 7: 'כדי חזה לי בהון' (כראוי לי בהם; שורה 13).⁶² יש הבחנה בכתיב בין 'כתבה', שמשמעה: כתובה, שם לא מיודע ממין נקבה, לכין 'כתבא', שמשמעו: השטר, שם ממין זכר בצירוף צורן היידוע הארמי.
פוטרי – בתעודה 46 מוואדי מורבעאת נכתב: 'עמד עליו שיפטר בו' (שורה 9);⁶³ והצורה 'פטר' נזכרת בהקשר מקוטע בשטר מכר, בתעודה 9 מאוסף נחל צאלים.⁶⁴ המילה 'פוטרי' בשטר שלפנינו משמעה כנראה: עוזב.

אלא דינ ותשלמתא לך מנכסי ואפר<ע>ך מה לעמת כך – כלומר: התשלום (אשלם) לך מנכסי ואפרע לך לעומת זאת (בהתאם לכך). מרים התחייבה שלא יהיה לה נגד אבשלום 'דין', כלומר כל תביעה, והיא תשלם את הקנס מנכסיה. בתעודה 18 מוואדי מורבעאת מופיע הביטוי המלא: 'תשלמ[נתא] לך מנכסי ודי אקנה לקובלדך' (התשלום לך מנכסי [וממה] שאקנה לעומת זאת; שורה 7).⁶⁵ ראו גם בתעודה 9 מאוסף נחל צאלים: '...[פר]ען תשלמתה מן נכסין' (...[פר]עון התשלום מנכסין; שורה 10).⁶⁶

אלא – אולי יש לפרש מילה זו: אם לא.⁶⁷

אלא דינ – הביטוי המקביל 'ולא דינ' מתועד לדוגמה בשטרות הארמיים ממצרים.⁶⁸
תשלמתא – הצורה המיודעת של 'תשלמה'.

ואפר<ע>ך – הקריאה וההשלמה אינן ודאיות. השורש פר"ע משמעו לשלם (לפרוע) חוב, ראו בשטר החוב בתעודה 18 מוואדי מורבעאת: 'דנה אפרוענך' (אתה זה אפרע [לך]; שורה 6); בתעודה 49 מאוסף נחל צאלים: 'שאפר<ע>ך בכל זמן שת[ו]מר לי' (שורות 8-9);⁶⁹ בפפירוס 2 מיריחו: 'א[א]פ[ר]ע[ה]

59 שם, עמ' 51-53.

60 דוגמאות נוספות ראו: סוקולוף (לעיל, הערה 45), עמ' 530.

61 ידין ואחרים (לעיל, הערה 13), עמ' 42-54; ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 113-114.

62 ירדני (שם), עמ' 96-99.

63 שם, עמ' 161.

64 שם, עמ' 23-25.

65 מיליק (לעיל, הערה 12), עמ' 100-104; ירדני (שם), עמ' 15-17.

66 ירדני (שם), עמ' 23-25, שורה 7; ובתעודה מנחל דוד, שורות 6-7, ראו: ירדני (שם), עמ' 20.

67 א' מור, 'אילא, אם לא', לשוננו, ע (תשס"ח), עמ' 167-184.

68 למשל קריילינג 4, שורה 15; ראו: פורטן וירדני (לעיל, הערה 44), עמ' 68-71, תעודה B3.5.

69 ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 15-17, 19; מ' ברושי וא' קימרון, 'שטר חוב עברי מימי בר כוכבא', ארץ-ישראל, כ (תשמ"ט), עמ' 256-261.

לרבע' (שורה 1);⁷⁰ ובתעודה 174 מוואדי מורבעאת: 'אוכל זמן שתומר לי אפרעך' (שורה 8).⁷¹ בתעודה 49 מאוסף נחל צאלים, בדומה לתעודה שלפנינו, נשמטה האות עי"ן.

שורות 11-12 – אישור והתחייבות לקיום השטר

וקים לי עליך לעמת כך – סעיף זה מופיע בנוסחים קצרים וארוכים יותר בשטרות ממדבר יהודה; למשל בתעודה 24 מוואדי מורבעאת: 'וקים עלי לעמת ככה'.⁷²

שורות 12-15 – חתימות

מרים ברת יעקוב על [נפשה] כתבת מן ממרה – הסופר (יהוסף בר יעקוב) חתם בשם מרים.⁷³ נוהג זה מתועד בשטרות אחדים ממדבר יהודה. לעתים אחד הצדדים לא יכול היה לכתוב את שמו, ואדם אחר חתם במקומו – לרוב מדובר היה באישה, והחותם בשמה הוסיף את המילים 'מן ממרה' (ממאמרה), היינו: לפי הוראתה). כך למשל אלעזר בר מתתא חתם בשם שלום ברת שמעון בתעודה 8 מאוסף נחל צאלים (שורה 15), ומתת בר שמעון חתם ממאמרה של שלמציין ברת יהוסף בתעודה 13 מאוסף נחל צאלים (שורה 12).⁷⁴

יהוסף בר שמעון שהד – קריאת השם יהוסף אינה ודאית. האות האחרונה נראית כפ"א סופית, ולפיכך נראה שהאות שלפניה צריכה להיות סמ"ך רחבה וגדולה.

יהורם בר זכריה [שהד] – השם המקראי יהורם (מלכים א כב, נא) מוכר גם מפפירוס 1 מיריחו.⁷⁵ השם המקראי זכריה היה נפוץ גם בימי הבית השני.⁷⁶

יהוסף בר יעקוב (ספרא) – ההשלמה 'ספרא' מתבקשת מן העובדה שזהו שטר פשוט, שעדיין בתוכו, ומקובל היה ששני עדים חתמו בסופו. ואמנם כתב החתימה של יהוסף בר יעקוב זהה לכתב התעודה. ייתכן שהסופר היה אחיה של מרים.

ו. דיון

זהו שטר פשוט, ששני עדים חתמו בסופו (החתימה האחרונה היא של הסופר). השטר נכתב במקביל לסיבים, ונראים בו סימני קיפול הצדה. את השטר כתב הסופר יהוסף בר יעקוב בשמה של מרים

E. Eshel & H. Eshel, '2. Jericho papDeed of Sale or Lease ar', J. Charlesworth and others (eds.), *Miscellaneous Texts from the Judaean Desert* (DJD, 38), Oxford 2000, pp. 31-36

E. Eshel, H. Eshel & G. Geiger, 'Mur 174: A Hebrew I.O.U. Document from Wadi Murabba'at', *Liber Annuus*, 71 (2008), pp. 9-27

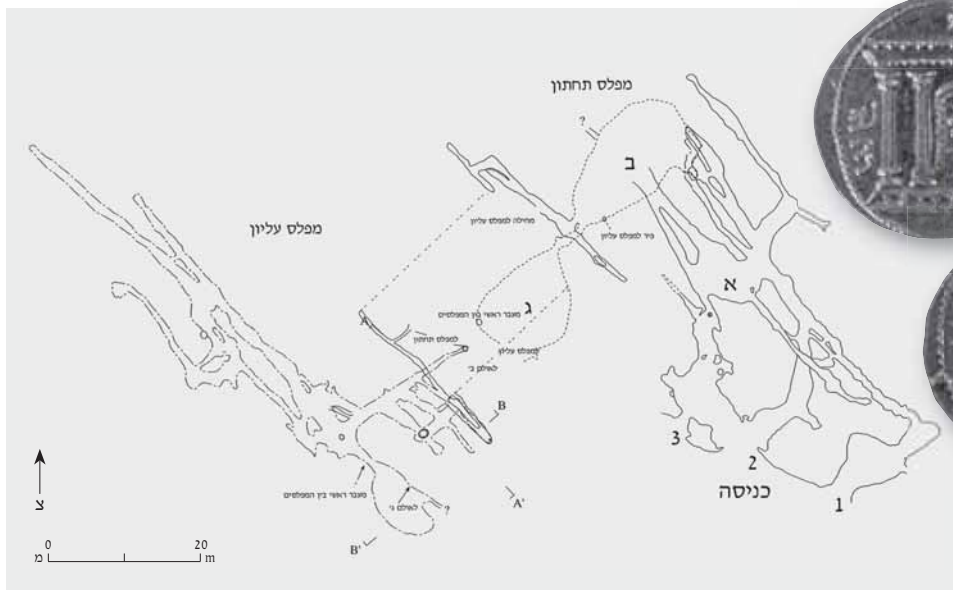
72 ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 107-112.

73 ראו לרוגמה: שם, ב, עמ' 94, הערך 'ממרא/ה'.

74 שם, א, עמ' 71, 134.

75 'שמעון בר יהורם' (צד ב, טור ב, שורה 4); ראו: H. Eshel & H. Misgav, '1. Jericho papList of Loans ar', צ'רלסוורת ואחרים (לעיל, הערה 70), עמ' 29-30. שם זה נזכר גם בקאולי 11, שורה 13, בצורה 'יההרם'; ראו: פורטן וירדני (לעיל, הערה 44), עמ' 104-105, תעודה B4.2; וראו גם: אילן (לעיל, הערה 15), עמ' 126.

76 אילן (שם), עמ' 90-93.

משמאל: תשריט של מערת סלע למעלה: מטבע של סלע משנה שלוש למרד בר כוכבא שנמצא במערה ונתן לה את שמה

ברת יעקוב, אלמנתו של שאול בר שמעון ממשפחת שועל, והוא ניתן לאבשלום בר שמעון, אחי בעלה. הכותבת אישרה בשטר שקיבלה את (כסף) הכתובה, הבית, הקניין (היינו הרכוש) והמוהר. נוסח השטר כולל סעיפים וביטויים שחלקם ידועים משטרות ממדבר יהודה וחלקם אינם מתועדים לפנינו. השטר יחיד במינו מבחינת תוכנו. לשונו עברית ושולבו בו ביטויים ארמיים, ונוסחת התאריך שלו, 'לחרבן בית ישראל', אינה מתועדת בשום שטר אחר. הכתב הוא כתב 'יהודי' חצי רהוט בסגנון המוכר משטרות מדבר יהודה מהמאה הראשונה והשנייה לסה"נ, אבל כתב היד אישי. בגלל אופיין המרושל של מספר אותיות ובגלל ייחודם של כמה מן הביטויים, קריאתן של מילים אחדות אינה ודאית והיא תלויה הקשר, לפי הבנתנו את תוכנו של השטר.

דומה שיש להגדיר שטר זה שטר סילוק שעבוד האישה או שטר שובר על הכתובה.⁷⁷ הוא שייך לקבוצת שטרי סילוק ומחילה שנתנו נשים לאחר שקיבלו את המגיע להן, כלומר מדובר בשטר שבו מחלה האישה לבעלה או ליורשיו על חיובי כתובתה. שטרי מחילה אלו היו נפוצים, וכפי שהסביר אשר גולאק, מטרתם הייתה 'להפקיע את כח שעבודה של האשה מקרקעותיו של הבעל, כדי שימצאו קונים לקרקעות אלו'.⁷⁸

מנוסחאות הוויתור הנזכרות בתעודה נראה כי למרים היו זכויות על פי מה שהתחייב לה בעלה, ולאחר מותו ולאחר שקיבלה את זכויותיה, היא הצהירה שהכול התקבל, ולכן אין לה 'דין ודברים', כלומר תביעות, כלפי גיסה, אחי בעלה המנוח. מחילת הכתובה נמסרה בדרך כלל ליורשים לאחר מות הבעל. במקרה הנדון התעודה ניתנה לאחי הבעל, שהיה ככל הנראה יורשו.

77 גולאק (לעיל, הערה 8).

78 שם, עמ' 59.

עדה ירדני

נספח: דיון פלאוגרפי

התעודה שלפנינו כתובה כאמור בכתב 'יהודי' חצי רהוט בסגנון המוכר משטרות מדבר יהודה מהמאה הראשונה והשנייה לסה"נ, אבל כתב היד אישי. האותיות עשויות בקולמוס שהיה חתוך בקצהו. הקצה לרוב ניצב לשורה ולעתים הוחזק בשיפוע לעומת השורה. עובי המשיכות השתנה בהתאם לזווית החזקת הקולמוס ובהתאם לכיוון הכתיבה. קריאתן של כמה מילים אינה ודאית בגלל ביצוע מרושל של מספר אותיות (ובגלל ייחודם של כמה מן הביטויים) וכפי שצוין היא תלויה הקשר, בהתאם להבנתנו את תוכנו של השטר.

הכתב משופע בליגטורות (קישורי אותיות), שחלקן מוכר משטרות אחרים ממדבר יהודה בני אותה תקופה. במיוחד מרובות הליגטורות הדומות בתעודה 30 מוואדי מורבעאת.⁷⁹ הראשונה מופיעה במילה 'שנת' (שורה 1) – תחתית הנו"ן מתחברת לראש המשיכה השמאלית של התי"ו, היורדת ומתקפלת בחזרה ימינה מתחת לנו"ן ומסתיימת בין השורות.⁸⁰ בדרך דומה מתחברת הלמ"ד לתי"ו במילים 'ארמל' (שורה 2) ו'התקבלת' (שורה 8) – תחתית הלמ"ד נמשכת שמאלה ומתחברת לראש המשיכה השמאלית של התי"ו, היורדת ונמשכת בלולאה אל חלקה הימני, המקומר של התי"ו. עוד אותיות המתחברות לתי"ו בדרך דומה הן וי"ו במילה 'לותך' (שורה 10) ומ"ם במילים 'תשלמתא' (שורה 10) ו'לעמת כך' (שורות 11, 12). ליגטורה של מ"ם ותי"ו מופיעה למשל במילה 'לעומת' בתעודה 30 מוואדי מורבעאת (שורה 24). ליגטורה מקובלת, שהכתב ה'יהודי' ירש מהכתב הארמי הרהוט של המאה החמישית והרביעית לפסה"נ, מופיעה במילה 'בר' (שורות 3, 15), שהבי"ת והרי"ש נכתבו בה כסימן אחד; השוו למשל באיגרת של שמעון בר כוסבא, פפירוס ידן 49 (שורה 1).⁸¹ ייתכן שבדרך דומה נכתבו הכ"ף והווי"ו במילה 'בכולמא' (שורה 5), שקריאתה משוערת. עוד ליגטורה מופיעה במילה 'לך' (שורה 5), שהכ"ף הסופית נכתבה בה כמשיכה אחת בינונית באורכה, ושונה מאוד מצורתה הפרודה, המופיעה במילים 'כך' (שורות 6, 8, 11, 12), 'אחיד' (שורה 6), 'לידך' (שורה 9), 'לותך' (שורה 10). עוד ליגטורה מקובלת היא הצירוף של סמ"ך ופ"א סופית המופיע בחתימה 'יהוסף' (שורה 15). ליגטורה זו מופיעה למשל במילה 'בכסף' בתעודה 30 מוואדי מורבעאת (שורה 20) ובשם 'יהוסף' שם (שורה 9) וכן בתעודה 13 מאוסף נחל צאלים (שורה 11).⁸² בשורה 12 נראית ליגטורה של המילית 'מן', המופיעה בתעודות ממדבר יהודה בצורות שונות.⁸³ צורותיהן של רוב האותיות הפרודות דומות לצורות המקובלות בכתב ה'יהודי' הרהוט של המאה הראשונה והשנייה לסה"נ.⁸⁴ האותיות גימ"ל וצד"י אינן מתועדות בשטר זה.

79 ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 52, 54.

80 השוו למשל את הליגטורה בשם 'יהונתן' בתעודה 30 מוואדי מורבעאת (שורה 9): ירדני (שם).

81 ירדני (לעיל, הערה 12), א, עמ' 165.

82 שם, עמ' 52, 54, 134.

83 ראו לדוגמה באיגרת בר כוסבא מנחל חבר, פפירוס ידן 49, שורה 3: שם, עמ' 165.

84 להשוואת צורות האותיות שבשטר לגוני הצורה של האותיות בכתב היהודי ראו: שם, ב, עמ' 20-63.

אל"ף מופיעה פעם אחת בצורה המקובלת, במילה 'ישראל' (שורה 1). בשאר היקריותיה היא כתובה בשתי משיכות מחוברות ובהשמטת המשיכה השמאלית. ברוב המקרים המשיכה הימנית מתחברת אל האלכסון באמצעו או סמוך לקצה התחתון, ולעיתים, כמו במילה 'ארבע' (שורה 1), היא מתחברת אל האלכסון בקצהו התחתון ממש ודומה לאות הלועזית v. צורה זו איננה מוכרת מתעודות אחרות ממדבר יהודה. האות קטנה יחסית.

בי"ת עשויה לרוב במשיכה אחת, המתחילה למעלה, מתקצרת לשמאל ומתחברת בלולאה אל הבסיס, העולה לימין בשיפוע תלול יותר או פחות. צורה זו מוכרת מרוב השטרות שבכתב ה'יהודי' הרהוט ממדבר יהודה. במילה 'לבעילי' (שורה 8) צורת הבי"ת מדולדלת וחסרה את הקימור בראשה ואת הבסיס המשופע (הקריאה משוערת על פי ההקשר).

דל"ת נבדלת מרי"ש בהיותה עשויה בשתי משיכות; המשיכה הימנית מתחילה בקצה הימני של הגג האופקי או מעט מעליו ויורדת למטה במאונך או בשיפוע קל לשמאל.

ה"א גדולה יחסית. הגג אופקי או משתפע מעט לשמאל. המשיכה הימנית מתחילה מעל הקצה הימני של הגג ויורדת בשיפוע קל לימין. המשיכה השמאלית לרוב נפרדת ויורדת בשיפוע קל לשמאל ולעיתים מתחברת אל הגג בקצהו השמאלי ('שאהיה', 'וביה' [שורה 6], 'התקבלת' [שורה 8]). בחתימה שבשורה 14 מופיעה פעמים ה"א הדומה לחי"ת בעלת שתי רגלים אנכיות מקבילות וגג אופקי המחבר ביניהן.

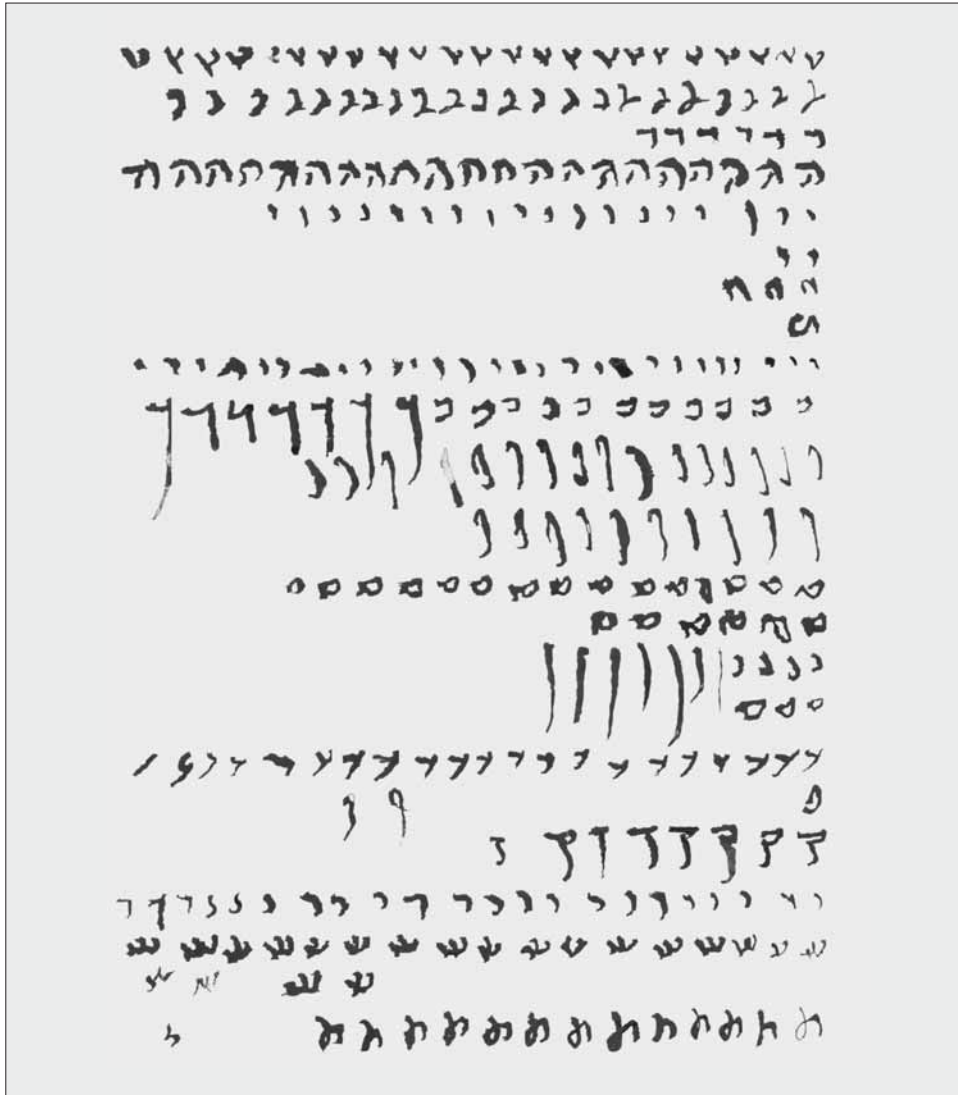
וי"ו מופיעה באורכים שונים, ועשויה לעתים להיות קצרה כיו"ד. לרוב היא עשויה במשיכה המתחילה בקימור קל ויורדת בשיפוע קל לימין. במקרים אחדים היא נמשכת מעט לשמאל בקצה התחתון בכיוון הכתיבה ('ודין ודברים' [שורה 7]).

זי"ן מופיעה פעמיים בגוף השטר ('הזה' [שורה 5], 'חזה' [שורה 10]), והיא קצרה יחסית ובעלת ראש מעובה כתוצאה ממשיכה קצרה הדבוקה מימין לקצה העליון, והמאפיינת את צורת האות בכתב הספר. עוד היקרות של זי"ן יש בחתימה 'זכריה' שבשורה 14.

חי"ת עשויה שלוש משיכות ונבדלת בבירור מה"א ברוחבה ובכך שמשיכות האורך שלה יורדות במקביל ובשיפוע לימין (ראו: 'חזה' [שורה 10], לעומת: 'הזה' [שורה 5]). צורה קטנה של האות מופיעה במילה 'חשבן' (שורה 9; הרגל השמאלית נוגעת בראש הלמ"ד שבשורה 10).

טי"ת מופיעה פעם אחת ('פוטר' [שורה 10]). צורות דומות מופיעות למשל בפפירוס דין 7.

יו"ד עשויה כמשיכה קצרה, לרוב מקומרת בראשה, היורדת בשיפוע לימין. במקרים בודדים היא ארוכה כמו וי"ו (למשל 'בעלי' [שורה 6]). במילה 'איין' (שורה 7) מופיעה יו"ד העשויה שתי משיכות כדרך כתיבתה המסורתית בכתב הארמי. יו"ד סופית גדולה, בעלת עוקץ ארוך היורד בשיפוע לשמאל, מופיעה במילה 'לבעילי' (שורה 8; קריאת האות בי"ת במילה זו אינה ודאית).

תרשים האותיות
(למעלה) והאותיות
המחוברות (למטה)
(שרטוט: עדה ירדני, עיבוד
במחשב: יוגין האן)

[בר]	ב	[מת]	מ	[לך]	ל	[ות]	ו
[מז]	מ	[ני, נת]	נ	[לת]	ל	[כו, כת]	כ
[שנת]	ש	[סף]	ס	[מא]	מ	[לי]	ל

כ"ף נבדלת יפה מבי"ת. גובהה שווה לרוחבה, הגג ומשיכת הבסיס קעורים מעט, אופקיים ומקבילים זה לזה. במילה 'מנכסי' (שורה 11) משיכת הבסיס חסרה. במילה 'רכושי' (שורה 10) קריאת הכ"ף אינה ודאית. אם הקריאה 'בכולמא' (שורה 5) נכונה, כ"ף קטנטנה ורהוטה מחוברת לווי"ו בליגטורה הדומה לליגטורה של 'בר', אלא שהווי"ו אינה גולשת מתחת לשורה.

כ"ף סופית עשויה לרוב שתי משיכות. היא בעלת גג אופקי או קעור ומשיכה אנכית ארוכה מאוד (לפעמים כגובה שתיים-שלוש שורות) המתחילה מעל הקצה הימני של הגג, יורדת ישר ומתחדדת מעט תוך משיכה שמאלה בכיוון הכתיבה. גון צורה של אות זו, חסר גג ודומה לנ"ן סופית, מופיע במילה 'עליך' (שורה 11) וצורה קצרה יותר של גון צורה זה מופיעה בליגטורה 'לך' (שורה 5; ראו לעיל).

למ"ד מופיעה כמשיכת אורך, קעורה מעט לשמאל, המתחילה גבוה מעל השורה (לעתים קרובות נכנסת לאותיות שבשורה שמעליה) ומסתיימת מעל בסיס השורה או בבסיסה בהתעגלות שמאלה בכיוון הכתיבה. ברוב היקרויותיה היא מצוידת בעוקץ היורד מראש התורן בשיפוע לשמאל, ובמקרים אחדים הוא ארוך ומקומר ('תיכל' [שורה 8]). צורה דומה לזו מופיעה בתעודות מנחל חבר ומוואדי מורבעאת (העוקץ בראש תורן הלמ"ד הופיע לראשונה במאה השלישית לפסה"נ).

מ"ם עשויה לרוב כעיגול בינוני בגודלו, המתחדד מעט בתחתיתו ולעתים פתוח מעט בחלקו השמאלי העליון, ומשם יוצאת משיכה אלכסונית לשמאל אל האות הבאה. כשהאות פרודה או סופית היא מאופיינת במשיכה אנכית משמאל לעיגול, לעתים צמוד אליו (למשל 'מענב' [שורה 3], מרים [שורה 2]) ולעתים מחובר אליו ('מודה' [שורה 4], 'קודם' [שורה 8]). אם הקריאה 'בכולמא' (שורה 5) נכונה, מ"ם קטנטנה מחוברת לאל"ף בליגטורה, בדומה למ"ם במילית 'מן' (שורה 12).

מ"ם סופית לרוב דומה לצורת מ"ם מצעית, אך פעם אחת היא ארוכה יותר וצרה, ומן הקצה השמאלי של הגג שלה יורדת משיכה קצרה בשיפוע קל לשמאל. זו צורה חצי רהוטה של המ"ם הסופית הארכאית של כתב הספר, בעלת גוף צר וארוך ועוקץ עליון שהפך למשיכה עצמאית בקצה הגג. כמו במקרה של האות אל"ף הדומה ל-v (ראו לעיל), צורה כזאת בדיוק אינה מתועדת בתעודות אחרות ממדבר יהודה.

נו"ן עשויה, כצפוי בכתב החצי רהוט, ממשיכת אורך אחת בגובה השורה, המתעגלת או מתקפלת בתחתיתה לשמאל ויוצרת בסיס קצר ('העלינה' [שורה 3], 'וקנין' [שורה 6]).

נו"ן סופית כתובה כמשיכה ארוכה מאוד (עשויה לחצות שלוש שורות), קעורה במקצת בכיוון הכתיבה.

סמ"ך נבדלת רק במעט ממ"ם, בגגה הרחב מעט יותר. בגלל דמיון זה זיהויה נעשה בעיקר לפי ההקשר. היא מתועדת בשטר זה רק שלוש פעמים ('מסעלב' [שורה 2], 'מנכסי' [שורה 11], 'הווסף' [שורה 15; מחוברת בליגטורה לפ"א סופית]).

עיי"ן גדולה יחסית, עשויה שתי משיכות. המשיכה הימנית יורדת באלכסון לשמאל, והשמאלית, היורדת בשיפוע קל לימין, מתחברת אליה קרוב לראשה. צורתה אחידה למדי בכל היקרויותיה בשטר למעט בחתימה 'שמעון' (שורה 13).

פ"א מופיעה רק פעם אחת בשטר זה ('פוטר' [שורה 10]) וצורתה אופיינית: חצי אליפסה הנוטה לאחור, ומקצה ראשה יורדת משיכה אל עבר קצה התחתון אך מסתיימת קודם המפגש עם הקצה, בעיבוי קל – האף האופייני של אות זו (קריאת המילה 'אפר' <ע>'ך' [שורה 11] מסופקת מאוד מהבחינה הצורנית – חוץ מן הכ"ף הסופית – וקשה לזהות בה את האות פ"א). הצורה הסופית של האות. בחתימה 'יהוסף' בשורה 15, כשהיא מחוברת לסמ"ך הקודמת לה.

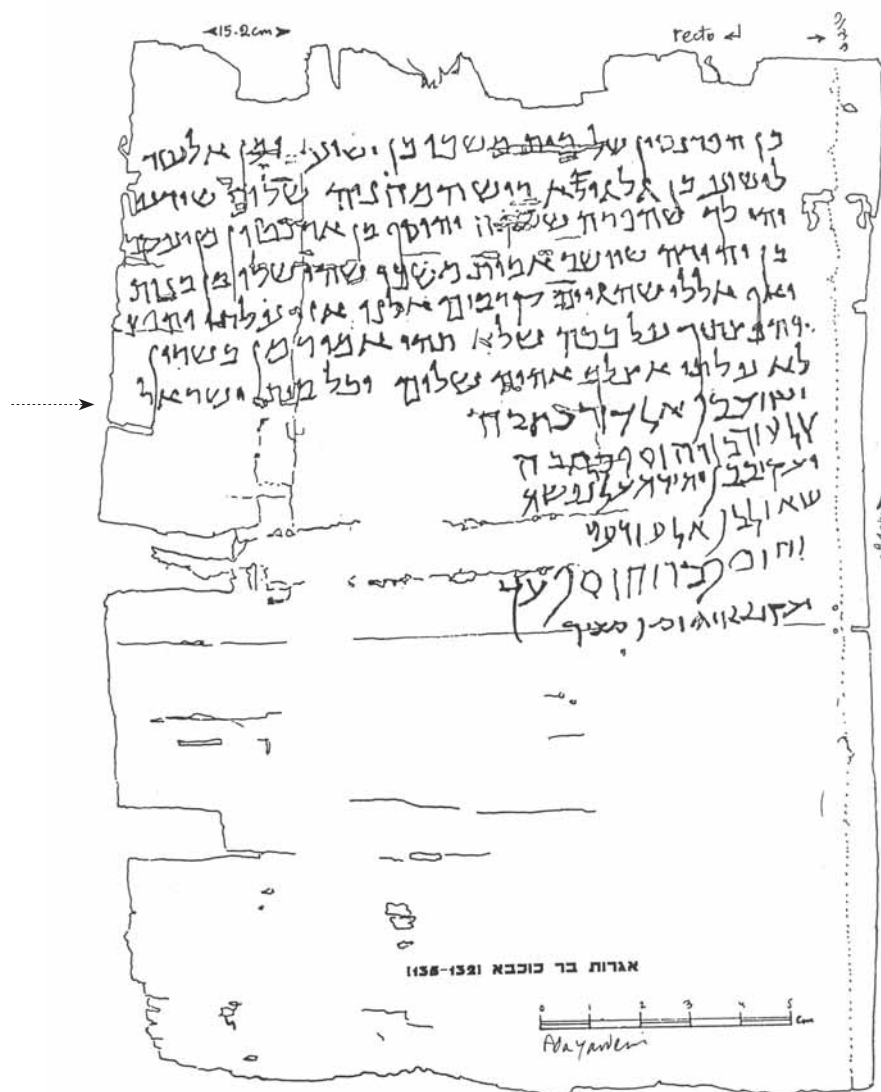
קו"ף גדולה וקלה לזיהוי. בצורה החצי רהוטה הרגל, שאורכה בינוני וצורתה גלית מעט, לרוב מחוברת בראשה לקצה התחתון של הגוף (למשל 'יעקוב' [שורה 2]) ולעתים אל הגג ('וקים' [שורה 11]). במילים 'קודם' ו'התקבלת' בשורה 8 (ואולי גם בחתימה 'יעקב' בשורה 12) האות רהוטה יותר, רק הגג נותר מן החלק העליון של האות, והרגל יוצאת ממנו במישורין. כל הצורות הללו מופיעות בתעודות ממדבר יהודה.

רי"ש נבדלת מדל"ת בכך שהיא עשויה במשיכה אחת. בשם 'ישראל' יש לה גג קעור וכתף זוויתית, אך בשאר היקרויותיה כתפה עגולה או שאין לה כתף כלל והיא עשויה במשיכה קצרה, קעורה לשמאל.

שי"ן מופיעה בכמה גוני צורה, רובם חצי רהוטים. כולם מופיעים בתעודות ממדבר יהודה. גון הצורה שבמילים 'שנת' (שורה 1) ו'חשבן' (שורה 9), שהוא נדיר למדי, נראה כשי"ן שוכבת על צדה השמאלי, בגלל המשיכה השמאלית האופקית, והוא מופיע למשל בתעודה 7 מאוסף נחל צאלים ובתעודה 47 מנחל חבר.⁸⁵ גון צורה אחר הוא בעל שלוש משיכות מעוגלות, למשל במילים 'רשתי' ו'מאשא' (שורה 9). גון צורה נוסף, הדומה יותר לשי"ן שבכתב ספר, ושראש זרועו הימנית מקושט במשיכה קצרה, מופיע בשם 'אבשלם' (שורה 4). ויש גם שי"ן שמשיכתה האמצעית גבוהה משתי המשיכות האחרות (למשל בשם 'שועל' [שורה 4] ובמילה 'שאוהב' [שורה 9]). שי"ן ששתי משיכותיה הימניות עשויות כזיגוג הנוטה לאחור, ושמשיכתה השמאלית גלית מעט ויורדת בשיפוע לימין, מופיעה במילה 'שהד' בחתימת העד הראשון (שורה 13).

תי"ו פרודה (שלא בליגטורה) גדולה למדי ועשויה במשיכה אחת, המתחילה בראש המשיכה השמאלית המתעגלת שמאלה ובחזרה ויוצרת לולאה, ונמשכת אל הגג ואל המשיכה הימנית (למשל במילה 'התקבלת' [שורה 7]). זו אחת הצורות העיקריות של תי"ו בסגנון הכתב ה'יהודי' הרהוט, ומופיעה בגוני צורה אחדים בתעודות ממדבר יהודה (תי"ו לולאה כבר מופיעה בתעודות ארמיות מהמאה הרביעית לפסה"נ).

לסיכום, התעודה נכתבה בידי סופר ששלט בצורות המקובלות של הכתב הרשמי שנהג במאה הראשונה והשנייה לסה"נ. הוא לא השתדל לכתוב בכתב אלגנטי אלא השתמש בכתב חצי רהוט המפריד את האותיות זו מזו, אבל בכתיבתו המהירה והמרושלת מעט לא נמנע מליגטורות מקובלות של צמדי אותיות כנהוג בכתב ה'יהודי' הרהוט, של המאה הראשונה והמאה השנייה לסה"נ.

תעתיק מכתבם של
'הפרנסיין של בית משכו'
ובו הביטוי 'אהוה שלום וכל
בית ישראל' (שורה 7, ראו
לעיל, עמ' 10 והערה 12)
(שרטוט: עדה ירדני)